

TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASH TUSHUNCHALARINING UMUMIY MAZMUNI VA PEDAGOGIK SHARHI

TOSHMATOVA DILOROMXON AKMALJON QIZI

Qo‘qon davlat universiteti

Pedagogika mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

dilorom2908@icloud.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tanqidiy va ijodiy fikrlash tushunchalarining mohiyati, ularning kelib chiqish tarixi va pedagogik sharhi o'rganiladi. Tanqidiy fikrlash — ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va asosli xulosalar chiqarish qobiliyati sifatida, ijodiy fikrlash esa yangi g'oyalar yaratish, muammolarga nostandart yechimlar topish ko'nikmasiga asoslanuvchi jarayon sifatida talqin etiladi. Maqolada ushbu ikki tushunchaning o'zaro munosabati, ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi ahamiyati va zamonaviy pedagogikadagi o'rni xorijiy, MDH va o'zbek olimlari qarashlari asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, kreativ tafakkur, pedagogik tahlil, ta'lim jarayoni, kognitiv rivojlanish, muammoli ta'lim, metakognitsiya, naqidiy yondashuv, zamonaviy pedagogika, ta'lim strategiyalari, o'quvchi salohiyati

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность понятий критического и творческого мышления, история их возникновения и педагогическая интерпретация. Критическое мышление трактуется как способность анализировать информацию, оценивать её и делать обоснованные выводы, а творческое мышление — как процесс создания новых идей и поиска нестандартных решений проблем. В статье анализируется взаимосвязь этих двух понятий, их значение в учебно-воспитательном процессе и роль в современной педагогике на основе взглядов зарубежных, российских и узбекских учёных.

Ключевые слова: критическое мышление, творческое мышление, креативность, педагогический анализ, образовательный процесс, когнитивное развитие, проблемное обучение, метакогниция, нестандартный подход, современная педагогика, образовательные стратегии, потенциал учащихся

Abstract: This article examines the essence of the concepts of critical and creative thinking, their historical origins, and their pedagogical interpretation. Critical thinking is interpreted as the ability to analyze information, evaluate it, and draw well-reasoned conclusions, while creative thinking is defined as the process of generating new ideas and finding non-standard solutions to problems. The article analyzes the interrelationship between these two concepts, their significance in the educational process, and their role in modern pedagogy, drawing on the perspectives of foreign, Russian, and Uzbek scholars.

Keywords: critical thinking, creative thinking, creativity, pedagogical analysis, educational process, cognitive development, problem-based learning, metacognition, non-standard approach, modern pedagogy, educational strategies, learner potential

KIRISH. XXI asr ta'lim tizimida o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish eng dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan va bilimlar keskin o'zgarib borayotgan zamonaviy dunyoda faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirib olish yetarli emas — o'quvchidan ularni tanqidiy baholay olish, ijodiy qayta ishlash va amalda tatbiq eta bilish talab etiladi [1.B.3]. Aynan shu sababli tanqidiy fikrlash va ijodiy fikrlash tushunchalari zamonaviy pedagogika fanining markaziy kategoriyalaridan biriga aylandi.

Tadqiqotning maqsadi — tanqidiy va ijodiy fikrlash tushunchalarining nazariy asoslarini o'rganish, ularning o'zaro munosabatini aniqlash, pedagogik tahlil nuqtai nazaridan ta'lim jarayonidagi o'rnini asoslash va ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik strategiyalarni tavsiya etishdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash" va 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi

to'g'risida"gi hujjatlarida yoshlarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish alohida vazifa sifatida belgilangan[3.B.5]. Shu bois mazkur tadqiqotning dolzarbligi ilmiy va ijtimoiy jihatdan asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Tanqidiy va ijodiy fikrlash masalasi ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan bo'lib, ushbu tushunchalarning kelib chiqishi va nazariy talqini turli ilmiy maktablar doirasida shakllanib kelgan. Xorijiy, MDH va o'zbek olimlari bu sohaga katta ilmiy hissa qo'shgan.

Xorijiy adabiyotlarda Bloom kognitiv taksonomiyasida tanqidiy fikrlashni yuqori darajali intellektual faoliyat sifatida tavsiflab, uni tahlil qilish, sintez va baholash bosqichlari bilan bog'laydi[4.B.38]. Dewey tanqidiy fikrlashni "refleksiv tafakkur" deb atab, uni shoshilinch xulosalar chiqarishdan saqlanish va dalillarga tayanib fikr yuritish jarayoni sifatida talqin qiladi. Paul va Elder esa tanqidiy fikrlashning intellektual standartlarini — aniqlik, to'g'rilik, mantiqiylik, chuqurlik — ishlab chiqib, uni ta'lim jarayoniga tatbiq etishning amaliy modelini taklif qilgan[5.B.62].

Ijodiy fikrlash nazariyasida Guilford divergent tafakkur konsepsiyasini ishlab chiqib, ijodiy fikrlashning asosiy ko'rsatkichlari — ravonlik, moslashuvchanlik, originallik va batafsillashtirishni aniqlagan. Torrance ijodiy fikrlashni o'lchaydigan standartlashtirilgan testlar yaratib, uni empirik jihatdan o'rganish imkonini bergan[6.B.44]. De Bono esa "lateral thinking" (gorizontal tafakkur) nazariyasida ijodiy fikrlashni odatiy mantiqiy zanjirdan chiqib, muammoga yangicha burchakdan qarash qobiliyati sifatida ta'riflagan.

MDH olimlari ham ushbu yo'nalishda muhim tadqiqotlar olib borgan. Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasida ijodiy va tanqidiy tafakkurning ijtimoiy-madaniy sharoitda shakllanishini asoslagan. Lerner muammoli ta'lim nazariyasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash va ijodiy qidiruv faoliyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan[7.B.91]. Matyushkin esa ijodiy faoliyatni rag'batlantiruvchi muammoli vaziyatlarni ta'lim jarayoniga joriy etishning metodologik asoslarini ishlab chiqqan.

O'zbek olimlari ham bu sohada samarali tadqiqotlar olib borgan. Azizxo'jayev tanqidiy fikrlashni milliy ta'lim tizimida rivojlantirish muammolarini o'rganib, amaliy strategiyalar taklif qilgan. Musurmonova ijodiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishda o'zbek pedagogik merosining rolini tahlil qilgan. To'xtaxo'jayev esa zamonaviy ta'lim texnologiyalari orqali o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali usullarini tadqiq etgan[8.B.55].

Metodologiya jihatidan tadqiqot qiyosiy-tahliliy, tizimli va genetik-tarixiy yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Adabiyotlarni o'rganishda monografik tahlil, umumlashtirish va klassifikatsiya metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning me'yoriy-huquqiy asosini O'zbekiston Respublikasining ta'limga oid qonunlari va Prezident qarorlari tashkil etdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR. "Tanqidiy fikrlash" atamasi ilk bor ingliz faylasufi va pedagogi Jon Dyui tomonidan XX asr boshlarida ilmiy muomalaga kiritilgan. U tanqidiy fikrlashni "refleksiv tafakkur" sifatida ta'riflab, bu tushunchaga quyidagi ma'noni bergan: ma'lum bir e'tiqod yoki bilimni qo'llab-quvvatlovchi asos va xulosalarga jiddiy va doimiy diqqat qaratish[2.B.21]. Keyinchalik bu tushuncha boshqa olimlar tomonidan kengaytirildi va boyitildi. Hozirgi kunda tanqidiy fikrlash — ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish, baholash va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyati, shuningdek, o'z tafakkur jarayonini nazorat qilish (metakognitsiya) ko'nikmasini o'z ichiga oluvchi murakkab kognitiv jarayon sifatida tushuniladi.

Tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat: tahliliy ko'nikma (ma'lumotni alohida qismlarga ajratib o'rganish), baholash ko'nikmasini (fikir yoki da'voning asoslilikini tekshirish), xulosalash (dalillardan to'g'ri mantiqiy xulosa chiqara olish), talqin qilish (ma'lumotning ma'nosi va ahamiyatini to'g'ri anglash) hamda o'z-o'zini tartibga solish (tafakkur jarayonini ongli ravishda boshqarish)[4.B.42]. Ushbu komponentlarni rivojlantirish o'quvchiga nafaqat akademik, balki hayotiy vaziyatlarda ham to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

"Ijodiy fikrlash" tushunchasi esa psixologik va pedagogik adabiyotlarda kreativlik (creativity) bilan uzviy bog'liq holda o'rganiladi. Ijodiy fikrlash — mavjud bilimlar va tajribalardan foydalangan holda yangi, original va qimmatli g'oyalar, yechimlar yoki mahsulotlar yaratishga qaratilgan tafakkur jarayonidir[6.B.48]. Guilfordning divergent tafakkur nazariyasiga ko'ra, ijodiy fikrlashning asosiy ko'rsatkichlari — ravonlik (qisqa vaqtda ko'p g'oya ishlab chiqarish), moslashuvchanlik (bir muammoga turli burchakdan yondashish), originallik (yangi va noodatiy g'oyalar yaratish) va elaboratsiya (g'oyani batafsil rivojlantirish) hisoblanadi.

Tanqidiy va ijodiy fikrlash bir-birini istisno etmaydigan, balki o'zaro to'ldiruvchi kognitiv jarayonlar hisoblanadi. Pedagogik nuqtai nazardan ular "Yuqori darajali tafakkur ko'nikmalari" (Higher Order Thinking Skills — HOTS) kategoriyasiga kirib, Bloom taksonomiyasining tahlil, sintez va baholash bosqichlariga mos keladi[4.B.51]. Ijodiy fikrlash yangi g'oyalar generatsiya qilishga yo'naltirilgan bo'lsa, tanqidiy fikrlash ushbu g'oyalarni baholash va ularning qimmatini aniqlash uchun zarur. Ikkalasi birgalikda "ijodiy tanqidiy tafakkur" nomini olgan yaxlit kognitiv jarayonni tashkil etadi.

Tanqidiy fikrlash — shaxsning ma'lumotlarni tahlil qilish, ularning ishonchliligini baholash, mantiqiy xulosalar chiqarish va asosli qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Ijodiy fikrlash esa yangi g'oyalar, konsepsiyalar va yondashuvlarni yarata olish, muammolarga nostandart yechimlar topish hamda tafakkurni erkin va moslashuvchan yo'naltirishga asoslangan kognitiv jarayon sifatida tushuniladi[2.B.17]. Bu ikki ko'nikma bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq hodisalar sifatida pedagogik jarayonda alohida e'tibor talab etadi.

Pedagogik tahlil nuqtai nazaridan ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish uchun bir necha samarali yondashuvlar mavjud. Muammoli ta'lim (Problem-Based Learning) o'quvchilarga real va murakkab muammolarni hal etish imkonini beradi, bu esa bir vaqtning o'zida ham tanqidiy, ham ijodiy fikrlashni faollashtiradi. Loyiha asosidagi ta'lim (Project-Based Learning) o'quvchilarni mustaqil tadqiqot olib borishga, g'oyalar yaratishga va ularni amaliyotda sinab ko'rishga undaydi[5.B.69]. Debat va muhokama metodlari tanqidiy

fikrlashni, aqliy hujum (brainstorming) va SCAMPER kabi texnikalar ijodiy fikrlashni maqsadli ravishda rivojlantirish uchun keng qo'llaniladi.

O'zbekiston ta'lim tizimida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga e'tibor so'nggi yillarda sezilarli darajada kuchaydi. Yangi avlod o'quv dasturlarida ushbu ko'nikmalar kompetensiyaviy yondashuv doirasida alohida belgilab qo'yilgan. Pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, an'anaviy "yodlash va takrorlash" uslubidan farqli ravishda, o'quvchilarni muammoli vaziyatlarga jalb etish, amaliy topshiriqlar berish va mustaqil tadqiqot olib borishga undash tanqidiy hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi[8.B.61].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish faqat alohida mashg'ulotlar orqali emas, balki butun ta'lim jarayonining metodologik asosi sifatida qabul qilinganda samarali bo'ladi. O'qituvchining roli bilim uzatuvchidan tafakkur jarayonini boshqaruvchi "kognitiv coach"ga aylanishi lozim. Shuningdek, baholash tizimini ham o'zgartirish zarur: faqat bilimni emas, balki fikrlash jarayonini, muammoni hal etish yo'lini va ijodiy yondashuvni baholaydigan mezonlar joriy etilishi kerak[7.B.98].

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, tanqidiy va ijodiy fikrlash zamonaviy ta'limning ikki asosiy ustuni bo'lib, ular o'quvchilarda intellektual mustaqillik, muammolarni hal etish qobiliyati va yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalarini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlash o'quvchiga ma'lumotlarni ongli baholash va asosli xulosalar chiqarishni o'rgatsa, ijodiy fikrlash tafakkurni erkin, original va moslashuvchan yo'naltirish imkonini beradi. Bu ikki ko'nikma birgalikda o'quvchini hayotiy va kasbiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli harakat qilishga tayyorlaydi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

-Ta'lim jarayonida muammoli va loyiha asosidagi ta'lim metodlarini keng qo'llash.

-O'qituvchilarni tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi pedagogik texnologiyalar bo'yicha muntazam malaka oshirish.

-Baholash tizimiga tafakkur jarayonini, ijodiy yondashuvni va mustaqil fikrlashni aks ettiruvchi mezonlarni kiritish.

Ushbu tavsiyalarni izchil tatbiq etish orqali o'quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish, ularni zamonaviy jamiyatga munosib fuqarolar sifatida tayyorlash mumkin.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" Farmoni.
2. Dewey J. How We Think: A Restatement of the Relation of Reflective Thinking to the Educative Process. – Boston: D.C. Heath, 2020. – P. 224.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash" to'g'risidagi Qarori.
4. Bloom B.S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: Longmans, 2021. – P. 207.
5. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. – New York: McGraw-Hill, 2020. – P. 538.
6. To'xtaxo'jayev A.N. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari va o'quvchilar ijodiy faoliyati. // Pedagogika, 2022. – №2. – B. 48–63.
7. Musurmonova O. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish metodikasi. – T.: Sharq, 2021. – B. 178.
8. Azizxo'jayev N.N. Tanqidiy fikrlash: nazariya va amaliyot. – T.: O'qituvchi, 2020. – B. 210.